

Ю. О. Ремескова,

асистент кафедри адвокатури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук

ОСОБЛИВА РОЛЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ У ЗАХИСТІ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню і вивченню правового статусу Конституційного Суду України, аналізу повноважень Конституційного Суду України, запровадженню інституту конституційної скарги в умовах політико-правих перетворень та проведенні в Україні судово-правової реформи.

Ключові слова: Конституційний Суд України, суб'єкт конституційно-правових відносин, конституційна скарга, Конституція.

Аннотация. Статья посвящена исследованию и изучению правового статуса Конституционного Суда Украины, анализу полномочий Конституционного Суда Украины, введению института конституционной жалобы в условиях политико-правовых преобразований и проведения в Украине судебно-правовой реформы.

Ключевые слова: Конституционный Суд Украины, субъект конституционно-правовых отношений, конституционная жалоба, Конституция.

Summary. The article is devoted to the research and study of the legal status of the Constitutional Court of Ukraine, the analysis of the powers of the Constitutional Court of Ukraine, the introduction of a constitutional complaint institute in the context of political and legal reforms and the conduct of legal and judicial reform in Ukraine.

Key words: Constitutional Court of Ukraine, subject of constitutional-legal relations, constitutional complaint, Constitution.

Постановка проблеми. Утворення у всіх передових державах світу конституційних судів – свідчення того, що відбувається правове збагачення суспільства на демократичних засадах. Вони стабілізують соціум, виступаючи інститутом стримування і противаги між гілками влади. Водночас громадяни і юридичні особи отримують додаткову гарантію захисту своїх прав. Створюється важлива передумова зміцнення конституційних підвалин державності, перетворення конституції на активно діюче право. Конституційні суди покликані сприяти тому, щоб юрисдикційність стала значним елементом демократії й політичної культури суспільства; їх призначення – захист Конституції, закону і прав громадян.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблемні питання правового статусу Конституційного Суду України досліджували В. Бринцев, В. Вознюк, М. Гульгай, М. Козюбра, М. Савенко, А. Селіванов, В. Скомороха, В. Тацій, Ю. Тодика Л. Чубар, В. Шаповал, Ю. Шемчушенко та ін. Незважаючи на досить велику теоретичну основу, питання правового статусу та повноваження Конституційного Суду України

потребують подальшого вивчення в умовах сучасних тенденцій розвитку конституційної юрисдикції.

Метою та завданням статті є дослідження особливостей та правової природи Конституційного Суду України, його статусу за чинним законодавством.

Виклад основного матеріалу. Світова практика має різні моделі конституційної юстиції. Так, у США, Канаді, Австралії, Японії, більшості країн Латинської Америки, у Скандинавських країнах судовий контроль за конституційністю законів здійснюють загальні суди будь-якого рівня або Верховний суд країни. Наділення правом конституційного контролю всіх ланок судової системи дає можливість більш широкого звернення до судів; не виключені, правда, розходження позицій з конкретних справ з боку нижчих судів і Верховного суду. Це американська модель конституційної юстиції. Однак у результаті пріоритет все-таки має позиція Верховного Суду. У багатьох країнах, наприклад у ФРН, Австрії, Італії, Іспанії, Португалії, Туреччині, функціонують конституційні суди, що мають виключне право судового контролю за конституційністю законів (хоча виконують також інші функції). Це європейська, або австрійська модель. Певною мірою вона зумовлена традиційним для континентального права принципом верховенства права і вторинною роллю судової практики. Цим можна пояснити небажання надати контроль за конституційністю законів судам загальної юрисдикції [10, с. 262; 81, с. 273].

При дослідженні особливостей Конституційного Суду України в захисті конституційних прав і свобод людини і громадянина слід з'ясувати правовий статус Конституційного Суду України та особливості його повноважень.

У Рішенні Верховного суду США по справі «Мэрбері проти Медісона», винисеному в 1803 р., яке, власне, започаткувало конституційну юстицію, зазначено про те, що Ст. Мэрбері попросив суд видати судовий наказ, що зобов'язує державного секретаря Дж. Медісона видати йому патент на зайняття посади мирового судді у федеральному окрузі Колумбія, на яку він був належним чином призначений. Розглядаючи цю справу, верховний суддя Дж. Маршал прийшов до висновку, що ст. 13 Закону про судоустрій 1789 р., що уповноважує суд видавати подібного роду накази, суперечить присписам Конституції США. Таким чином, був сформульований принцип «будь-який закон, що суперечить конституції, нікчемний», який був покладений в основу доктрини і практики конституційного нагляду.

Конституційний Суд України, основним завданням якого є захист Конституції України, відіграє особливу роль у захисті конституційних прав і свобод. В Основному Законі питанням діяльності Конституційного Суду України присвячено розд. XII «Конституційний Суд України». Окрему норму, яка містилася у розд. VIII «Правосуддя»: «відповідно до ч. 3 ст. 124 Конституції України судочинство здійснюється Конституційним Судом України й судами загальної юрисдикції», та положення ст. 147, яке передбачало, що Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні, були виключені згідно зі змінами до Конституції України (щодо правосуддя) в 2016 р. внаслідок конституційної реформи, що призвело до виникнення питання щодо визначення правового статусу Конституційного Суду України (далі – КСУ).

З початку своєї діяльності (1997 р.), ставши вагомим суб'єктом конституційно-правових відносин, КСУ активно впливав на правозастосовну практику в країні, висловлюючи свої позиції щодо багатьох правових питань.

Особлива роль належить КСУ в системі стримувань та противаг. Здійснення державної влади в нашій державі на засадах поділу її на законодавчу, виконавчу і судову закріплено в ст. 6 Конституції України. Отже, усі три гілки влади є самостійними, кожна з них діє в межах своєї компетенції, визначеної Конституцією України та законами України. Важливим фактором узгодження їх діяльності є відповідні засоби стримувань і противаг, які мають урівноважувати всі три гілки державної влади. Одним із таких засобів є діяльність КСУ.

Серед науковців існують різні концепції щодо правового статусу КСУ, його місця в системі органів державної влади, зокрема судової. Одні вчені роблять акцент на особливому статусі цього державного органу як носія державної влади, який не слід ототожнювати з правосуддям, з розглядом і вирішенням юридично значущих справ у порядку, встановленому законодавством, оскільки діяльність Конституційного Суду України ні функціонально, ні організаційно не поєднана із судами загальної юрисдикції.

Вивчення світової практики конституціоналізму показує, що органи конституційної юрисдикції не розглядають питання політичного характеру. Тільки деполітизована конституційна юрисдикція може забезпечити утвердження верховенства закону. Таким чином, Конституційний Суд України, керуючись суто правовими критеріями, зобов'язаний визначити: де закінчується право та закон і починається політика. Лише в такому випадку КСУ зможе належним чином забезпечувати стабільність функціонування державного механізму і баланс влад. Вартою уваги в даному відношенні є практика конституційного судочинства у США, яка засвідчила, що Верховний Суд не приймає до розгляду тих питань, які можуть знайти вирішення політичними засобами [5, с. 196].

Не можемо не погодитися з думкою професора Л. Москвич, яка зазначає, що, ґрунтуючись на змісті ст. 6 Конституції України, враховуючи обсяг компетенції КСУ, зміст повноважень цього органу, правовий статус Конституційного Суду України слід визначати як органу судової влади, наділеного виключною компетенцією конституційної юрисдикції. Такий підхід не суперечитиме Конституції України, оскільки там немає жодної норми, яка б заперечила віднесення КСУ до системи органів судової влади. По суті, змістом діяльності КСУ є юридичний спір (відповідність конституції актів політичних інститутів), а будь-який юридичний спір підпадає під юрисдикцію судів (ч. 3 ст. 129 Конституції України). Крім того, делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються (ч. 2 ст. 129 Конституції України). Із цього випливає, по-перше, КСУ є саме судом у власному змісті інституту судової влади, по-друге, його юрисдикція (конституційна) має бути відмінною від юрисдикції (конституційної) інших органів. Ураховуючи все це, правовий статус КСУ має визначатися як орган судової конституційної юрисдикції [6, с. 72–74].

Як зазначає В. Шаповал, досягнення відстороненості Конституційного Суду України від сфери політики без перебільшення є вкрай важким завданням, зважаючи хоча б на зміст його компетенції. Головним об'єктом діяльності Конституційного Суду України є Основний Закон держави, а завданням – гарантування його верховенства. Сама ж Конституція значною мірою складається з норм, які безпосередньо регулюють державно-політичні відносини владарювання. Учасниками відповідних

відносин є вищі органи державної влади України і саме вони є найбільш активними суб'єктами політичних дій [12, с. 115].

Інший дослідник М. Тесленко зазначає, що незалежність Конституційного Суду України від сфери політики є однією із ключових передумов забезпечення верховенства Конституції України і здійснення реального поділу влади. У противному випадку Суд перетвориться з неупередженого арбітра на прихильника тієї чи іншої сторони в політичному протистоянні. Оскільки Конституція України є втіленням політико-правових норм, Конституційний Суд України, виступаючи на захист Основного Закону, не може не сприймати проблем політики. Водночас правова сутність Конституційного Суду не дозволяє йому розглядати політичні питання. Тому рішення судового органу конституційного контролю, які повинні враховувати політичні аспекти, насамперед мають бути обґрунтованими із правових позицій, забезпечуючи верховенство права а не політичну доцільність. Застосовуючи ті або інші конституційні норми до різних сфер політичного життя, Конституційний Суд України тим самим має вирішувати не політичні, а правові питання, утримуючи державне владарювання у встановлених конституційно-правових межах. Цим він опосередковано впливає на політичні відносини, виступаючи водночас не як учасник політичного процесу, а як охоронець Конституції України і права взагалі [11, с. 12, 13].

Варто зазначити, що нещодавно була висловлена правова позиція Великої Палати Верховного Суду щодо політичного характеру формування Конституційного Суду, який формується саме Президентом України, Верховною Радою України та З'їздом Суддів України і, у зв'язку з цим, було визначено політичний статус цього Суду. Приводом для цього стало ухвалення Великою Палатою Верховного Суду Постанови від 14 березня 2018 р. в адміністративній справі № П/800/120/14. Обґрунтовуючи позицію, зазначену Великою Палатою, Верховний Суд посилається на рішення ЄСПЛ у справах «Франц Фішер проти Австрії» та «Цумтобель проти Австрії». У свою чергу, Асоціація суддів КСУ вважає, що зазначеними правовими позиціями Велика Палата Верховного Суду допустила серйозні посягання на положення статей 8, 19, 149 та 149¹ Конституції України, статус Конституційного Суду України та суддів цього суду.

Незважаючи на існуючі різні точки зору, не викликає заперечень, що Конституційному Суду України як органу державної влади відведено особливу роль у гарантуванні верховенства Конституції України, прав та свобод людини і громадянина, збереженні конституційного принципу поділу влади. Це вбачається насамперед із самого тексту Основного Закону, окремий розділ якого присвячено Конституційному Суду України, що свідчить про його високий статус, а також із наданих повноважень і юридичної сили рішень КСУ.

Проаналізуємо ті повноваження, якими наділений цей суд відповідно до ст. 7 Закону України «Про Конституційний Суд України». До повноважень Суду належать: 1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; 2) офіційне тлумачення Конституції України; 3) надання за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України, або Кабінету Міністрів України висновків про відповідність Конституції

України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість; 4) надання за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України висновків про відповідність Конституції України (конституційність) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою; 5) надання за зверненням Верховної Ради України висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту в межах, визначених статтями 111 і 151 Конституції України; 6) надання за зверненням Верховної Ради України висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України; 7) надання за зверненням Верховної Ради України висновку про порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України; 8) вирішення питань про відповідність Конституції України та законам України нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим за зверненням Президента України згідно з частиною другою статті 137 Конституції України; 9) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України (їх окремих положень) за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. З огляду на свої повноваження Конституційний Суд України вирішує суперечки між органами державної влади, виступає як орган примирення і компромісу, як гарант миру і стабільності в суспільстві й державі, як охоронець конституційного ладу держави.

Конституційний Суд України може здійснювати безпосередньо контроль органів законодавчої й виконавчої влади й опосередковано – судів загальної юрисдикції. У цій ролі Конституційний Суд України сам являє собою вищу державну владу [3].

На підставі аналізу європейських конституцій і спеціальних законів про конституційні суди М. Козюбра цілком слушно доходить висновку, що КСУ є складником судової влади, бо із судами загальної юрисдикції його споріднюють: 1) організаційна форма, що фіксується в самій його назві – суд; 2) функціональне призначення – здійснення конституційної юрисдикції, тобто права Конституційного Суду вирішувати спір про право; 3) основні принципи діяльності – верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, обґрунтованості та обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків тощо; 4) гарантії незалежності й недоторканності суддів, підстави для звільнення з посади й вимоги щодо несумісності; 5) обов'язковість рішень Конституційного суду тощо [2, с. 20–25].

Хотілося би приділити увагу інституту конституційної скарги, який займає особливе місце в системі гарантій реалізації та захисту конституційних прав і свобод людини й громадянина. За допомогою цього інституту індивідуального доступу до конституційного судочинства, особи отримали право поставити перед Конституційним Судом питання щодо визнання неконституційним закону (його окремих положень), які застосовувалися у рішенні суду загальної юрисдикції щодо цієї особи та надалі переглянути це судове рішення. Конституційна скарга є винаходом європейської демократії. Сьогодні її застосування можна віднайти в більшості європей-

ських країн. Тому очевидно, що в процесі реалізації курсу на вступ до ЄС Україна не може не сприйняти конституційну скаргу у своїй національній правовій системі. Згідно зі ст. 50 Закону України «Про Конституційний Суд України» формами звернення до Суду є конституційне подання, конституційне звернення, конституційна скарга.

За станом на 6 листопада 2018 р. у Конституційному Суді України знаходяться на розгляді: 2 конституційні звернення; 38 конституційних подань; 610 конституційних скарг, що свідчить про актуальність введення інституту конституційної скарги. Згідно зі статтями 55, 56 Закону України «Про Конституційний Суд України» визначено перелік відомостей та суб'єктів права на конституційну скаргу. Цікавим фактом є те, що до набрання чинності Законом, до Конституційного Суду було подано 118 скарг, із яких 14 скарг визнали такими, що відповідають вимогам до форми конституційної скарги, таким чином, ці особи оформили та подали скарги у відповідності до вимог тоді, коли ці вимоги не були визначені.

Висновки. На сьогодні складно передбачити, наскільки інститут конституційної скарги буде надалі затребуваний суспільною практикою. Однак, як свідчить досвід країн СНД і Східної Європи, після відомого сплеску уваги до даної процедури, що має місце протягом перших років її функціонування, інтерес до неї з часом слабшає. Практика ж країн Західної Європи, свідчить що судовий захист прав і свобод людини органами конституційної юрисдикції є ефективним. Переважна більшість громадян вірить у магічну силу Конституційного Суду щодо захисту їх прав і свобод і вбачає в ньому останній притулок від всевладдя держави.

Список використаних джерел

1. Кененова И. П., Троицкая А. А., Шустров Д. Г. Дело Мэрбери против Мэдисона. Верховный Суд США 5 US 137 (1803). *Сравнительное конституционное право в доктрине и судебных решениях* : учеб. пособие. Москва: КРАСАНД, 2015. С. 92–94.
2. Козюбра М. І. Конституційний суд в системі органів державної влади. *Державно-правова реформа в Україні* : матеріали наук.-практ. конф., листоп. 1997 р. Київ, 1997. С. 20–25.
3. Козюбра М. І. Наявні гарантії незалежності суддів не забезпечують належної самостійності судової влади в Україні. *Юридичний журнал*. 2005. № 5. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1687> (дата звернення 10.11.2018).
4. Конституція України від 28.06.1996. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 10.11.2018).
5. Лафитский В. Основы конституционного строя США. Москва : НОРМА, 1998. 272 с.
6. Москвич Л. М. Статус Конституційного Суду України в контексті конституційної реформи 2016 р. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні* : Матеріали II Міжнар. наук.-практич. конф. (Чернівці, 18–19 жовт. 2018 р.) / [редкол.: О. В. Щербанюк та ін.]. Чернівці, 2018. С. 72–74.
7. Постанова Великої палати Верховного Суду від 14 березня 2018 року в адміністративній справі № П/800/120/14. URL: http://zib.com.ua/ru/print/132998-reshenie_vs_otnositelno_uvoleneniya_sudey_ks_polniy_tekst.html (дата звернення 08.11.2018).
8. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13 лип. 2017 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2136-19> (дата звернення 08.11.2018).
9. Регламент Конституційного Суду ухвалений на спеціальному пленарному засіданні Конституційного Суду України від 22 лютого 2018 р. № 1-пс/ 2018 (зі змінами, внесеними згідно з Постановою Конституційного Суду України від 11 верес. 2018 р. № 4-пс/2018. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/177> (дата звернення 10.11.2018).

10. Судебные системы европейских стран : справочник / пер. с фр. Д. И. Васильева ; пер. с англ. О. Ю. Кобякова. Москва : Междунар. отношения, 2006. 336 с.
11. Тесленко М. Взаємозв'язок права і політики в діяльності Конституційного Суду України. *Право України*. 1999. № 10. С. 12, 13.
12. Шаповал В. Становлення конституційної юрисдикції в Україні. *Правова держава*. 1998. Вип. 9. С. 110–115.